

- **Anders Buaas & Rune Blix Hagen - The Witches of Finnmark**

En reise tilbake i tid med toner og historier.

Gitarist og komponist Anders Buaas skrev og ga ut sin instrumentale trilogi «The Witches of Finnmark» i perioden 2015-2019. Den har høstet strålende kritikker fra inn- og utland. Musikken beskriver historier og stemninger fra hekseprosessene i Finnmark utover 1600-tallet.

Inspirasjonen til denne musikken ble hovedsakelig hentet fra boka «Ved porten til helvete» av historiker Rune Blix Hagen. Buaas tok kontakt med forfatteren av boka, og de to fant tonen umiddelbart. Nå skal komponist Buaas og forfatter Blix Hagen endelig fremføre den omfattende trilogien med tilhørende historiefortellinger. Buaas har med seg et 6 manns ensemble med dyktige musikere, som tonesetter historiene underveis. Dette er en musikalsk reise tilbake i tid som engasjerer og berører. En unik forestilling du virkelig bør få med deg.

Medvirkende:

Anders Buaas – Gitar

Rune Blix Hagen – Historier

Are Gogstad – Bass

Rune Erling Pedersen – Trommer

Tommy Olsen – Tangenter

Henrik Madsen – Perkusjon og effekter

Kristian Thomassen Nygård – Akustisk gitar

Anders Buaas (f.1974) er gitarist, komponist og produsent fra Larvik. Han har en lang karriere bak seg i norsk musikkliv, og som turnégitarist for Paul DiAnno (Iron Maiden) og Tim Ripper Owens (Judas Priest). Han skrev og ga ut trilogien «The Witches of Finnmark» i 2015-2019, basert på historier om hekseprosessene i Finnmark på 1600 tallet. Dobbeltalbumet «Tarot» ble utgitt i 2021. Et spennende samarbeid med billedkunstner Verena Waddell, hvor tarotkortene tolkes i musikk og bilder. Buaas har også gitt ut to samlinger med improvisasjoner, og han slipper nytt album «The Edinburgh Suite» i september 2022. Her spiller han sammen med bl.a. Marco Minnemann (trommer) og Tony Franklin (bass).

Rune Blix Hagen (f 1951 i Bodø) har siden 1980-åra arbeidet som henholdsvis arkivar, universitetsbibliotekar og historiker i Tromsø. Han har publisert flere bøker, artikler og kildesamlinger om hekseforfølgelsen i Europa, Norge og, ikke minst, Finnmark. Flere av komposisjonene til Anders Buaas er basert på kapitler i Hagens bok «Ved Porten til Helvete». Hagen arbeider som emeritus i tidlig moderne historie ved UiT Norges Arktiske Universitet.

FORESTILLINGER I NOVEMBER 2022:

Bølgen Kulturhus, Larvik 25/11

Arendal Kulturhus, 26/11

Victoria, den nasjonale Jazzscene, Oslo, 27/11

1. Akt

1. BANDET: INTRO – Gand

2. RBH - Bakgrunn, tid/perspektiv, overtro

Det er en fornøyelse å kunne ønske godt folk velkommen til en forestilling med musikk og ord knyttet til hekseprosessene i Finnmark utover 1600-tallet.

Forestillingen åpnet med en komposisjon som har fått navnet GAND. GAND og GAND-trolldom er et tema ved flere av de rettssakene som ble kjørt mot såkalte trollfolk i Finnmark for 350-400 års siden. Særlig var det samiske menn og samiske kvinner som ble dømt til døden for å ha kastet gandtrolldom over mennesker, dyr og ressursgrunnlag. Vi skal komme tilbake til dette.

Men først et kort glimt inn i en svunnen fortid da den verste form for kriminalitet i Europa ble kalt for trolldom og hekseri.

Rettslig forfølgelse av hekser og trollfolk tilhører først og fremst den perioden som vi historikere kaller *tidlig moderne tid*, det vil si 1500- og 1600-tallet – en periode i vår historie som faller sammen med fenomener som statsvekst, geografiske oppdagelser, religiøse endringer gjennom reformasjon, handelskapitalisme og renessanse. Både før og etter denne tid har vi hekseprosser i Europa, men kjernetiden er altså de to århundrene 1500- og 1600-tallet og aller verst var denne menneskeforfølgelsen i perioden 1580 til 1630.

Forskning på Europas hekseforfølgelse har vært omfattende, og vi vet ganske mye om fenomenet og om mange av de menneskene som fikk dødsstraff vanligvis, utført gjennom bålbrekking. Omfanget tilsier at om lag 120.000 mennesker kom i kontakt med det europeiske rettsapparatet anklaget for en eller annen form for trolldomsvirksomhet. Av disse fikk rundt 50.000 mennesker dødsdom. De fleste europeiske land, inkludert Danmark-Norge, hadde egne lover mot denne form

for kriminalitet der trolldom ble oppfattet som den verste form for forbrytelse mot Guds skaperverk.

Det som er helt spesielt med trolldomskriminaliet er at dette primært var en kvinneforbrytelse – mer enn 80 % av de menneskene som ble dømt var kvinner. Satan angriper menneskeheten gjennom dens svakeste ledd, som altså var kvinner, het det i den teologiske-demonologiske begrunnelsen for hvorfor kvinner utgjorde majoriteten blant trollfolket.

(Nevne – *Malleus Maleficarum* – «Heksehammeren» som vi sier på norsk fra 1486).

Slik var det også i Norge som på denne tiden var en del av Danmark. Hekselovene ble utformet av kongen og hans teologiske rådgivere i København. Den viktigste loven kom i 1617 og var rettet mot alle former for djevlepakt, svart og hvit magi. All virkningsfull magi hadde i siste instans et djevlesk fundament, det gjaldt også den hvite, helbredende magien, gjerne omtalt som legetrolldom. I dag sitter vi igjen med navnet på vel 310 mennesker, de fleste kvinner, som fikk dødsdom for hekseri i Norge. Mange flere fikk sine liv ødelagt gjennom

psykisk og fysisk tortur, gjennom harde forhørsmetoder og utstøtelse. Det er viktig å legge til at dette er kildebelagte tilfeller og at mørketallene er store. Mange rettskilder fra ulike deler av Norge har i ettertiden gått tapt.

Forfølgelse av trollfolk i Norge var verst i Finnmark. Her var det særlig fiskeværene i den østlige delen som ble rammet; fiskeværene Vadsø, Ekkerøy, Kiberg og det lokale administrasjonssenteret Vardø. Fyldige rettskilder gjør at vi har meget god oversikt over antall saker, i anklagene, selve rettsforhørene og domsslutningene. Av nærmere 140 tiltalte ble over 90 dømt til døden, vanligvis utført gjennom å brenne det syndefulle legemet til aske. 78 av disse dødsdømte var norske kystkvinner og noen samiske kvinner, mens resten var menn, vanligvis med samisk bakgrunn.

Musikk ligger under her:

Utover i denne forestillingen skal vi se nærmere på hvem disse menneskene var, beskyldningene og anklaget mot dem, hva de fortalte fra sine liv og deres endelige skjebne.

3. BANDET: Mystic Mist/The Witches of Finnmark

4. RBH – Juletid, omskaping – Ravn

Kjente diabolske oppfatninger slik som djevlemerke, omskaping, nattlige ritt i luften, selskaper, eller såkalte hekkesabbater, var gjengangere i fortellingene under mange av tingrettsforhørene. Trollkvinnene i nord fortalte at de ved visse tider av året, særlig knyttet til jul og St. Hans, dro gjennom luften til samlingsplasser, ikke bare lokale steder slik som Domen og Baldvolden i nærheten av Vardø, men også til samlingsteder andre steder i Norge slik som Dovrefjell. Lyderhorn utenfor Bergen og Hekkfjell i Agder.

Den 16. februar 1621, var det klart for en ny trolldomssak i Vardø. Denne gangen sto *Ane Larsdatter* fra Vadsø på tiltalebenken. Ut fra bevarte rettsdokumenter bekjente Ane hvordan hun hadde lært sin «trolldoms ondskap», som er betegnelsen på forbrytelsen i referatet fra saken.

Tidlig en morgen da Ane var ute i Vadsø og stakk torv, åpenbarte Satan seg for henne og sa at hun skulle følge med ham. Ane spurte hva for en mann han var. Til hennes spørsmål

svarte han at han var Djevelen, og så gikk de sammen omtrent halve dagen. Siden kom han til henne ei julenatt. Han var lodden og hadde horn. Sammen med andre trollkvinne fulgte hun med «den slemme Satan» til Vardø. De samlet seg til festlig drikkelag på Baldvolden. Til sammen var de 40 trollkvinne som feiret jul sammen. Ane deltok i selskapet i skikkelsen av en svart ravn. Noen av de andre deltakerne på Baldvolden opptrådte i ulv- og falkeskikkelser. Ane kunne fortelle at kona til bergensborgeren Anders Johansen, Kirsten fra Kiberg, var deres leder og gikk med fløyte og tromme. Da Ane dro fra Baldvolden og hjem til Vadsø, ringte det første gang til preken. Hun kom altså hjem etter heksesabbaten tidlig en første juledag.

Videre tilsto Ane at hun en søndag tok med seg salt ut av kirken. Saltet brukte hun så til å helbrede ei syk ku. Deretter får vi høre at påtalemyndighetene spurte Ane om hvorfor hun ikke kunne gråte eller ville tilstå noe før etter at hun hadde vært kastet på sjøen, der hun ikke besto den såkalte vannprøven. Ane svarte på spørsmålet med å fortelle at den onde Djevelen binder tungeroten på sine trollkvinne slik at de ikke kunne

bekjenne. Forestillingen om at Satans makt over kvinnene, bare kan brytes med tvang, er en kjent gjenganger hos de lærde menn som skrev om hekseriets forbannelse.

På basis av Anes tilståelse trakk retten fram følgende faktorer i sin begrunnelse for den strenge domsslutningen. Hun hadde ikke bestått vannprøven, hun hadde vært sammen med Djevelen og drukket sammen med andre trollkvinner på Ballvolden sist julenatt. På dette grunnlaget dømte de henne til døden - hun skulle straffes på sitt liv til ild og brann.

I sine redegjørelser for bevis, indisier og prosedyre i hekkesaker kunne datiden hekselærde demonologer vise til at et tegn på trolldomsaktivitet var den mistenkes vanskeligheter med å gråte. Kvinner gråter for den minste ting, mens de i saker som gjelder trolldomskriminalitet ikke feller en tåre, skrev den framtrедende franske juristen *Jean Bodin* i sin lærebok omkring demoners vesen og gjøremål fra 1580. Bare sterk fysisk press og smerte, kunne bryte Satans grep om trollkvinnen, argumenterte franskmannen, som er regnet blant de fremste intellektuelle representanter for sin samtid. Og det var nettopp

hva som hadde skjedd i saken mot Ane - hun hadde først tilstått etter å ha gjennomgått vanntesten. Vanntesten fungerte ikke bare som en appell til Guds justis, men nøytraliserte dessuten Satans grep om kvinnen. Hennes tilståelse kom først etter det som må ha fortonet seg som et smertefullt og sjokkartet møte med ishavet vinterstid i Østervågen i nærheten av Vardøhus festning, lokalt omtalt som «kjerringrevet».

I saken mot Ane trer diabolismen fram i sin mest rene form. I de fleste andre sakene får vi vanligvis høre om hva trollfolkene utretter av skade når de har ervervet seg trolldomskraft fra Satan. Poenget er imidlertid at det er diabolismen som først og fremst konstituerer trolldomsforbrytelsene slik de framtrer i Finnmark. Derfor er rettssakene mot Ane svært eksemplariske for den form forfølgelsen tok i nord. Sammenlignet med det meste av hva vi kjenner til fra trolldomssaker i Norge, Danmark og ellers i Europa er Satan så å si mer direkte nærværende i Finnmark. I denne regionen kan vi studere diabolismen i full utfoldelse, selvsagt med sine regionale særtrekk.

Mellomstikk mellom Christmas Eve og Raven:

Rundt juletider hadde Kari Olsdatter lært den gjeve kunsten av Satan selv, og som et tegn på deres partnerskap satte han sitt merke på hennes høyre hånd. Hun omdannet seg til en ravneskikkelse og fløy under den iskalde, klare nattehimmelen med de andre trollkvinnene. Sammen fløy de helt til fjelltoppen Lyderhorn utenfor Bergen. Her danset og drakk de i ekstase med de andre heksene helt til sola kom opp, for så å fly den lange veien hjem igjen – nordover på sopelimen eller andre framkomstmidler – i turbofart.

5. Bandet: Christmas Eve / Raven

6. RBH - John Cunningham

Trolldomsaksjonene i Finnmark var en myndighetsstyrt kampanje gjennomført av lokale embetsmenn, slik som sorenskrivere, lensinnehavere og, kanskje primært, fogdene, som hadde påtalemyndighet. Den lærde demonologien fikk en særlig god mottakelse av embetsmenn på lokalplanet. Uten altfor stor grad av kontroll fra København, kunne de fritt renske Guds verden for Satans tjenere i nord. Det var en slags

hårdhendt indremisjonering som gikk ut på å brennmerke all folkelig magi. For mange av embetsmennene var hekseforfølgelse en meritterende virksomhet. Gjennom å slå til mot trollfolk sto de fram som en slags moralske entreprenører. Og slik kunne mellomsjiktet og det laveste sjiktet innen det dansknorske styringsapparatet erobre både respekt og autoritet. Det er neppe tilfeldig at hver gang det kommer en ny lensherre (statsforvalter, som vi sier i dag) opp til Finnmark i perioden 1608 til 1662, får vi et oppsving i antall hekkesaker. Hekseforfølgelse framsto som en kritisk prøve på politisk legitimitet. Den nordlige Satan, hans demoner og hekser hadde til hensikt å bryte ned den politisk-moralske orden. Gud hadde utstyrt lokale embetsmenn med rettferdighetens flammer slik at de kunne utrydde ondskapen. De ivaretok og beskyttet Guds ære. Ved å forfølge trollfolk demonstrerte og rettferdiggjorde dommerne sin rolle som guddommens jordiske tjenere. Nye prosesser bekreftet at autoriteten var intakt.

John Cunningham satt som lensinnehaber over Finnmark i hele 32 år og er nok den som har gjort mest for å utbedre og styrke

det gamle festningsverket i Vardø. Cunningham var av skotsk herkomst og hadde siden 1603 vært ansatt i den dansk-norske marinen med egen bopel i Helsingør. Han var kjent som en av kongens beste menn, både som polarfarer (gjenoppdagelsen av Grønland, og til Svalbard) og som sjøkaptein. I 1619 fikk han Vardøhus og Finnmark i len og streng beskjed om å kontrollere skipsfarten i nordområdene, samt bekjempe sjørøverplagen i farvannene utenfor Nord-Norge. Tidlig under sin tid i Finnmark fikk Cunningham i oppdrag om å la bygningene på festningen reparere og vedlikeholde, men for egen lomme og uten utgifter for den kongelige kasse. Tidligere historikere og kommentatorene har ment at følgende av denne instruksen sa seg selv – ingenting ble gjort og festningen fortsatte å forfalle. Men Cunningham var av en annen støpning, han tok faktisk kongens påbud på alvor og satte festningen i stand. Til sammen brukte lensinnehaver John Cunningham rundt 2000 riksdaler på å utbedre festningen. Han satte i gang omfattende reparasjoner, oppgraderinger og bygde i tillegg opp flere nye hus på festningsanlegget. Det var denne lensherren som fikk

ført opp det beryktede *trollkvinnefengselshullet*, en betegnelse i arkivdokumentene fra 1600-tallet, inne på festningsområdet mot slutten av 1640-åra. Under Cunninghams lange periode fra 1619 til 1651 har vi kildebelegg for at 52 mennesker ble anklaget for trolldomsvirksomhet. Hele 42 av disse fikk dødsdom.

Både område Fife, hvor Cunningham kom fra i Skottland, og, ikke minst, Helsingør hvor han bodde over i periode på drøyt 15 år, er kjent for omfattende forfølgelse av trollfolk. Det samme er tilfelle med Bergen hvor han oppholdte seg like før han kom nordover. Cunningham ser imidlertid ikke ut til å ha hatt direkte berøring med trolldomskunst forut for hans virke i Vardø. Han var heller ikke sendt nordover for å ta seg av trolldomsfaren, men for å bekjempe pirater, utenlandske handelsmenn, svensker og russere som tok seg til rette i kongens «strømme» uten å betale toll og avgifter. Av de 52 trolldomssakene i Finnmark som vi har arkivopplysninger om perioden 1620-1650, er han personlig til stede i tingrettens behandling av om lag ti av disse, uten selv å være spesielt aktiv. I ett tilfelle spør han

den tiltalte kvinnen, Lisbet, om hun behersker hvit magi, hans spørsmål om hun «*kunde nogit med signen, manen eller mallen*» er som direkte tatt ut av gjeldende lovgivningen mot hvit magi. På samme høstting i Vardø i 1632 avblåser han rett og slett hele trolldomssaken mot ei annen kvinne inntil videre. En direkte skotsk forbindelse til trolldomsprosessene i Finnmark gjennom Cunningham som budbringer av trolldomsmotiver er ikke mulig å bevise. Samtidig er det ingenting som tyder på at han grep inn mot den forfølgelse som hans trofaste fogder, underfogder og sorenskrivere sto for. Alle opplysninger vi har om John Cunningham tyder på at han var en uredd, myndig og kompleks person. Kompleksiteten i personen Cunningham kommer til uttrykk i det lange musikkstykket Anders Buaas har komponert. – Kort samtale her:

Rune spør Anders om hva som inspirerte han til den omfattende komposisjonen
(musikk starter, bass-synth)

Til tider ble John Cunningham som øverste befalingsmann i Finnmark over lang tid, rett og slett bare omtalt som «kong Hans over Vardø». I hans væremåte fikk vardøværingene en streng, bestemt og til tider omsorgsfull kongelig tjenestemann i en vanskelig og krisepreget til for Finnmark. Etter en lang og tro tjeneste i det høye nord, flyttet den gamle mannen til Danmark hvor han så døde i slutten av 1651. Mot slutten av Kong Hans sitt virke i Finnmark gikk det sterke rykter om at den danske kongen hadde en «børnelensmann» i Vardøhus. Det ble antydnet at han hadde “gått i barndommen”. En islandsk sjømann, *Jon Olafsson*, som seilet mye sammen med Cunningham har beskrevet skotten som en meget merkelig fyr, særlig når han var beruset. Olafsson hevder dessuten at Cunningham ble sendt til Finnmark for å få has på hekseplagen der nord...

7. Bandet: Cunningham

PAUSE

2.AKT

1. Bandet: Firehorn

Jeg (Anders) har laget en intro til «Firehorn» på skjerm med følgende tekst (utdrag fra boka di)

Hver linje kommer på hvert sitt skjermbilde i tur og orden...

Fjellet Domen ble avslørt som tilholdssted for store hekkesammenkomster, og her lokaliserte man også nedgangen til Satans rike.

Flere trollkvinner kunne fortelle om sine besøk i helvete.

Veien nedover djevelhullet var lang og trang.

Helvete så ut som en stor svart dal, og langt nede i dalen lå det et vann.

I vannet lå det kvinner om menn som hylte og skrek som katter...

...og vannet kokte når Satan blåste ild ut av et horn. (her kommer lyden av hornet som åpner «Firehorn»)

2. RBH – Katta og kongen

Vi kan spørre oss om den voldsomme hekseforfølgelsen langt mot nord begynte med ei mystisk og svær, kullsvart katt fra Nord-Russland, og en overivrig ung konge som la ut på ei dristig reise mot nordområdene for godt og vel 400 år siden?

For å hevde det dansk-norske rikets interesser i nordområdene og arktisk strøk, hadde den 22 år gamle kong Christian IV i 1599 seilt rundt Nordkapp, via fiskeværret Vardø og østover langs nordkysten av Russland. Til disposisjon hadde han halvparten av den danske marineflåten bestående av åtte krigsfartøy tungt bevæpnet med kraftig skyts. Bare Victor, hovedskipet i eskadren, førte 44 kanoner. Victor var nylig ferdigstilt og lagt ut på sin første lange jomfrutur. Orlogsskipet var meget sjødyktig. Den hadde gode seileregenskaper og hurtighet som varemerke. Mange hundre menn, marinegaster og kongens nærmeste adelsmenn og andre stormenn, deltok i toktet på de åtte marinefartøyene. Bare på kongeskipet var det ei besetning på rundt 200 mann.

Ut fra de beretningene vi har fra kongens farefulle reise langs kysten av sitt langstrakte rike, var det ei katt som laget mest oppstyr og fikk størst oppmerksomhet. Men så var det da heller ikke snakk om ei hvilken som helst katt. Bare synet av dyret tilsa at den ikke framsto som noen vanlig huspus. Katta som befant seg om bord på kongeskipet Victor var uvanlig - den

var svart, hadde lange hår og var, ifølge observasjonene, «meget større enn våre danske katter». Styrmanden på Victor, Anund fra Nidaros og oppvokst i Finnmark, visste nok hva han snakket om da han tilla katten skylden for at storstormen ikke ville gi seg da marineflåten var på vei tilbake fra nordområdene i juni 1599. Var det ikke noe djevlesvart og demonisk over katten? I den latinspråklige reisejournalen til kongens nære venn og sekretær, Sivert Grubbe (1566-1636), heter det:

«På vår båt hadde vi ei svær katt som en av kapteinens musikanter hadde stjålet fra ei samekone på øya Kildin", ved munningen av Murmanskfjorden. Episoden rundt katterovet utspilte seg mens Victor var i ferd med å lette anker og returnere til Vardø. Musikanten tok katten og la på sprang for ikke å bli akterutseilt. Samekvinna "... løp etter han gråtende og skrikende og ville ha katta tilbake. Hornblåseren kastet en halv daler til henne. Kvinna var ikke tilfreds med betalingen og fortsatte å rope på sin katt, som ransmannen like fullt tok med seg om bord».

Styrmannen hadde ikke glemt hendelsen og mens stormen fortsatte å øse av sin vrede, skjønte han sammenhengen. Anund hadde gjort mange erfaringer etter sitt lange opphold i Finnmark og kjente godt til samenes natur og hva de kunne utrette med sine trolldomskunster. Kattetyven hadde utløst samekonas overnaturlige evner. Det hvilte med andre ord en kraftfull forbannelse over katten som gjorde at vinden ikke ville gi seg. Den gamle styrmannen hadde stor autoritet og mange av sjømennene festet lit til hans forklaring. Imidlertid stilte Sivert Grubbe seg noe skeptisk til sammenhengen mellom kvinnelig vrede, samisk trolldom, demon i katteskikkelse og uvær til sjøs. Grubbe beskriver Anund som overtroisk og ironiserer over at han ville «... forsone de vrede Guder Æolus og Neptun ved å ta livet av katten». Men man kunne jo aldri vite, kanskje var det best å følge gamle Anunds råd? Styrmannen mente at noen av de adelige stormenn som sto kongen nær burde fortelle han at katta ikke lenger var ønsket om bord, da den var årsak til «... at vi hadde så stor og usedvanlig storm og motvind».

Hvorfor kunne ikke den norske styrmannen ta saken i egne hender og kaste den fordømte monsen på havet? Problemet var at kongen i egen person var blitt glad i katta. Å foreslå kattedrap, kunne i verste fall bli oppfattet som en grov fornærmelse av majesteten. Og diskusjon ble det. Kong Christian IV. ville ikke uten videre kvitte seg med katta. Fortvilt prøvde noen av reisefølget å legge en plan for hvordan kongens kunne overbevises om den forbannelse som hvilte over kongeskipet. Sivert Grubbe har notert følgende fra søndag 17. juni 1599: «Etter hoffprestens prediken anklaget vi katta for kongen, sa at den var skyld i disse stormene og ba om at den måtte kastes over bord. Men det ville kapteinen nødig innlate seg på». Kongen framførte så en varm forsvarstale for sin kjære skips katt. Katta fra Nord-Russland var til kongens velbehag. Den besatte en vidunderlig behendighet når den svingte seg som en pendel i skipets rigg og tauverk. Undertiden hadde den fanget fugler til kongens store begeistring. Nei, kongen ville absolutt ikke skille seg med dyret. Overfor flere av sine nærmeste ga kongen klart uttrykk for at intet av det han brakte med seg fra

sin ferd i nordområdene var han «... så kjær som denne katt». Når det gjelder kattas videre skjebne, hadde imidlertid anklagerne mer å framføre for kongen. De hadde et siste argument for hånden som skulle overbevise kongen om at katta egentlig var en Satans apostel.

Siden det var søndag, hadde hoffpresten holdt preken. Gjennom de ulende stormkastene skrek han ut formaningene til hele mannskapet om å påkalle Herren i denne farefulle stund. Mannskapet skjønnte ikke alvor og braste ut i latter. Men det var ikke de alvorlige nåderopene fra presten matrosene lo av. Nei, det var den svære katta som midt under den høytidelige andakten gjorde noen av sine merkeligste krumspring. Den kastet seg fra tau til tau i riggen til stor fornøyelse for mannskapet. Dermed glemte de helt den sakrale høytidsstunden og lot seg rive med av kattas mange påfunn. Da hoffpresten oppdaget hvorfor tilhørerne lo midt under forkynnelse av Guds ord, ble han meget arg.

Kongen hadde selv ikke vært til stede under hoffprestens prediken og dermed ikke tatt del i oppstyret rundt den svære

katta. Christian fikk umiddelbart referert hele historien og «... måtte gi etter for våre anklager». Etter dyrets spektakkel midt under gudstjenesten, skjønnte også kongen at den måtte bort. Dermed ble dommen over den "elendige katta" overlatt til styrmann Anund, som først hadde reist saken mot samekvinnas katt. Den gamle skipperen var ikke sein med å avsi sin kjennelse: Monsen skulle kastes i havet og druknes. Bare slik kunne forbannelsen brytes. På dette tidspunkt mens man diskuterte dyrets skjebne, var det som om katten skjønnte hvor det bar. Vi fornemmer en slags medfølelse med katta i nedtegnelser fra denne søndagen: «Det var merkverdig å se at fra den tid da det ble omtalt at katta skulle kastes ut, ble han så stille og krøp sammen, liksom han forsto hva man talte».

Domsslutningen var entydig. Men igjen grep kongen inn med protester. Og tross alt, kongen har det siste ordet. Han kan benåde, selv om det dreier seg om ei russisk-samisk katt utsatt for hardnakkede trolldomsbeskyldninger. Å drukne katten var å gå for strengt til verks, mente Christian Kvart. Den kongelige befaling gikk ut på å sette katta i et kar, binde den slik at den

ikke kunne springe ut, og forsyne den med mat for en måned. Kanskje kunne den komme tilbake til sin herskerinne som nødig ville miste den og som hadde grått så voldsom at man skulle tro at dyret var hennes eget barn. Slik argumenterte den unge dansk-norske kongen for sin kjære katt.. Styrmannen sto på sitt og ville absolutt at katta skulle bøte med livet. Han fryktet for konsekvensene dersom den vendte tilbake til samekona i Russland. Enden på hele saken ble som kongen befalte. Stormonsen ble satt i en diger balje proviantert med brød og fisk for noen dager og med forsiktighet firt ned i de rasende bølgene. Og selvsagt - allerede samme søndagskveld løyet vinden.

3. BANDET: The Black Cat and the King (med video)

4. RBH – Kvinner i fokus

I løpet av 1600-tallet har vi navnet på nærmere 100 kvinner som ble brent på bål et eller annet sted i Nord-Norge. Dette er den verste og mest brutale offentlige rettsforfølgelsen av kvinner i norsk historie. Hvem var disse kvinnene og hvilken forbrytelse hadde de gjort seg skyldig i? Var det snakk om

gamle, enslige, passive, utstøtte og uskyldige ofre – eller var kjefststerke kvinner med uredd pågangsmot, eller med andre karaktertrekk? Tilhørte de nordnorske kystkvinnene en hemmelig sekt som hadde kunnskap om litt av hvert?

I de mannlige forfølgernes forestillingsverden var det mange kystkvinner som drev med organisert kriminalitet og derfor var skyldige etter trolldomstiltale. Dessuten kom kvinnene i rettens søkelys fordi enkelte av dem kunne mistenkes for å praktisere forbudte former for helbredende og lykkebringende magi.

Ofte begynner en hekseprosess med folk som er kontroversielle i nærmiljøet. Det kan være snakk om kvinner som lokalmiljøet lenge har forsøkt å bli kvitt. Noen av disse kvinnene har personlighetsavvik, andre er opplagt sterke, uredde og selvstendige kystkvinner.

Oppfatningene gikk ut på at de fleste nordnorske trollkvinnene var slike som utfører djevleskap sammen, altså som et slags kvinnelig nettverk eller, skal vi si, som ei kollektiv gruppe – de var trollkvinner som fløy gjennom lufta, deltok på hekseabbat

og pønsket ut djevleskap sammen. Siden disse heksene antas å være medlemmer av et skjult nettverk, er de, i øvrighetens forestillingsverden, de farligste av alle trollfolk.

De er onde kvinner som i flokk og følge møttes til suspekke sammenkomster i nattens mulm og mørke. Deres lysskye virksomhet ble altså oppfattet som en form for organisert kriminalitet. Disse heksene bekreftet derfor myndighetens verste mareritt – nemlig et indre, hemmelig og organisert opprør, sågar ledet av kjeftsterke kystkvinner, med den undergravende Satan selv som fører.

Det demonologiske bildet av det konspirerende og undergravende kvinnefellesskapet kan tolkes som demonisering av et gryende kvinneopprør i regionen og dermed det faktum at vi har å gjøre med sterke, selvstendige og handlekraftige kvinner. «De var noen rivjern av kvinner», har en historiker omtalt dem som. Samtidig er det klart at denne heksefiguren også innbefatter uskyldige, passive ofre – kvinner som rett og slett blir trukket med i dragsuget, det gjelder også

enkelte pikebarn som kom i rettens søkelys under den voldsomme heksejakten i Øst-Finnmark.

Særlig i løpet av 1650-åra kom det mange unge jenter til Finnmark for å søke tjeneste i kystbygdene. De kom fra fattige kår i Nordland og Troms med håp om bedre livsvilkår i kystsamfunn med tidvis rikt innsig av fisk. I disse fiskeværene var det gjerne behov for kvinnelig arbeidskraft, altså unge tjenestejenter. Imidlertid møtte flere av disse unge tjenestejentene sin grusomme skjebne på bålet.

Gjennom rettsreferatene framstår disse kvinnene som aktive, selvstendige aktører. Men samtidig er dette unge jenter som står svakt i lokalsamfunnet med hensyn til familie og beskyttende nettverk. Uten forsørgere eller andre støttespillere var disse jentene spesielt utsatt for heksestempling med påfølgende rettsforfølgelse. I flere tilfeller har vi altså å gjøre med kvinner med sterke karaktertrekk, men som står svakt på andre områder. Slike kvinner vil være ekstremt sårbare for utslag av den indre oppløsning som preget mange av fiskeværene på denne tiden.

Trolldomssakene fra nord kan leses som en patriarkalsk motreaksjon mot selvstendige kvinner som ble gjort til syndebukker for ulykker, plutselig uvær og økonomiske kriser. Etter pågripelsen av mistenkte kvinner fulgte psykisk og fysisk tortur, ofte med vannprøven som utslagsgivende. Mange av de mistenkte måtte tilbringe lang tid i forvaring, i det trange og mørke *trollkvinnefengselhullet* på Vardøhus festning. Deretter fulgte tingrettens kjennelse om dødsstraff for ondskapsfull trolldomsvirksomhet. De dømte ble ført ut av rettslokalet på festningen og til bålet som var tent like i nærheten på retterstedet. Her ble de så bundet fast på en stige og veltet inn i flammehavet. Ved slike dramatiske begivenheter hadde lokalbefolkningen møteplikt. Kvinnen i det brennende bålet skulle være til skrekk og advarsel.

5. Bandet: March In

6. RBH – Minnestedet

Hekseforfølgelsen i det ytterste nord utover 1600-tallet er kjennetegnet av sitt voldsomme omfang og av en råkald brutalitet som særlig gikk utover norske kystkvinner. Vi hører

ofte om såkalt pinlig forhør, som er samtidens språkbruk for direkte fysisk tortur i forbindelse med rettsprosessene. I et tilfelle fra 1630-årene fortelles det om Marthe Thomisdatter at da bøddelen skar av hennes øyenbrynshår, så fór Satan fra henne. Bøddelens behandling av kvinnen var en forberedelse til den såkalte vanntesten. De som ble dømt til å gjennomgå vannprøven skulle strippes og barberes over hele kroppen og alle hulrom på kroppen skulle undersøkes grundig for å forhindre at Satan ikke skjulte noe djevleskap, som det heter i rettsdokumentene. Marthe besto ikke testen, hun fløt på vannet som en dupp. Den mislykkede vanntesten ble brukt for å begrunne dødsdommen over henne.

I andre sammenhenger fortelles det om tortur i form av «svovel på hennes bryst på pinebenken», og at de mistenkte ble pint og klippet med glødende tenger. I visse tilfeller kunne den fysiske torturen være så ille at enkelte kvinner døde før endelig domsslutning. *Ingeborg*, som døde av torturen i 1663, skal ifølge vitner ha uttalt at «jeg kan ikke lyve på meg selv eller noen andre» da bøddelen spurte om hun ville bekjenne etter

han hadde klippet henne med ei glødende tang. «Å nei, så kan de pine kroppen, men sjelen skal de dog intet pine» er de modige ordene fra Ingeborg. Noen dager seinere døde Ingeborg uten å ha fått noen endelig dom. Liket ble slept ut av trollkvinnefengselshullet på Vardøhus festning og lagt ut mot øya henimot galgen på Steilneset.

Blant de mange kvinnene som ble mistenkt og rettsforfulgt som trollfolk i Finnmark finner vi enkelte jentebarn, noen av disse under 12 år, ja, helt nede i åtteårsalderen. Det absolutt verste utslaget av hekseprosessene i Europa på 1500- og 1600-tallet var at også mindreårige risikerte å bli dratt inn i dragsuget og dømt som "trollunger". I enkelte tyske regioner og i en rekke andre europeiske land ble barn under 12 år dømt og kastet på bålet sammen med sine nære slektninger.

(bildeserie på skjerm bak)

I Vardø by, ikke langt fra Vardøhus Festning og kirkegården, er det reist et minnested over de mange som mistet livet i forbindelse med forfølgelsen av trollfolk i Finnmark utover 1600-tallet.

Kunstverket og minnehallen ved Steilneset Minnested, åpnet av H.M. dronning Sonja i juni 2011 (Sankthans), er først og fremst et minnested over de som led sin grusomme skjebne i denne nordøstlige delen av Danmark- Norge for 400-350 år siden, men i tillegg et sted som advarer mot ondskap, fremmedfrykt, overgrep og uvitenhet i vår egen tid. Minnestedet består av to deler; en langstrakt, smal minnehall med opplyste vinduer og minneplater for hver av ofrene, de som ble dømt til døden for trolldomskriminalitet. De korte tekstene på minneplatene er utformet av min kollega Liv Helene Willumsen, mens det anerkjente sveitsiske arkitekten Peter Zumthor står for utformingen av selve hallen, 125 meter lang, og den *lille* bygningen som omkranser selve kunstverket. Kunstverket er laget av den verdenskjente fransk-amerikanske kunstneren Louise Bourgeois som ga installasjonen navnet *The damned, the possessed and the beloved*. (Fordømt, besatt, elsket). Hennes kunstverk i Vardø er blant hennes aller siste arbeider. Hun døde i 2010, før hele Steilneset Minnested var åpnet.

7. Requiem (med video)

(applaus, bandet frem og bukker, setter seg igjen...)

(Anders: Presentasjon av bandet, introduserer RBH tilbake på scenen)

I forbindelse med Norges verste forfølgelse av trollfolk som foregår under dramatiske omstendigheter i Øst-Finnmark seinhøsten 1662 og vinteren 1663, var det den uredde lagmannen i Nord-Norge, Mandrup Pedersen Schønnebøl som definitivt klarte å sette en sluttstrek for det som må kunne betegnes som sosial panikk og heksehysteri. I løpet av noen få måneder pågikk det bokstavelig talt heksejakt på angivelige trollkvinner. Rettsforfølgelsen krevde 20 menneskeliv. Ytterligere 10 angivelige trollkvinner og trollunger under 12 år, satt innesperret i det beryktede “trollkvinnefengselhullet” på Vardøhus festning da Schønnebøl kom nordover rundt sankthanstider i 1663. Sakene mot de unge jentene var anket til lagmannen, mens eksekvering av dødsdommen over fire voksne kvinnene rett og slett var utsatt fordi de var gravide. Etter forhør og vurdering av de såkalte bevisene i sakene,

frikjente lagmannen de tiltalte for alle anklager. Det er i denne fasen av lagtinget at jentene bryter ut i gråt og forteller om et skrekke regime med tortur og sterke trusler. De har løyet på seg selv og andre for å unngå fysisk tortur.

Ved lagtingets sesjon i Vardø tirsdag 23., torsdag 25. og fredag 26. juni 1663 frikjente Mandrup Schønnebøl følgende fire voksne kvinner og seks pikebarn:

- KAREN IVERSDATTER, Vadsø, åtte år.
- INGEBORG IVERSDATTER, Vadsø, noe eldre søster av Karen.
- MAREN OLLUFSDATTER (Mari Olsdatter), Vadsø, rundt 12 år.
- KARI NIELSDATTER, Vadsø, hennes mor ble brent som heks i april 1663.
- MAGDALENA JACOBSDATTER, Andersby.
- RAGNHILD ENDRISDATTER, Vardø.
- GJERTRUD SIVERTSDATTER, Vardø.
- KIRSTEN SØRENSDATTER, Vardø, under 10 år (?), datter av Gjertrud.
- KAREN NIELSDATTER, Vardø
- SIRI PEDERSDATTER, Vardø, i tenårene, datter av Karen Nielsdatter.

Når vi leser de fyldige og gamle rødbrune papirene fra trolldomssakene i Finnmark, sitter vi vanligvis igjen med et svært så nedslående inntrykk. Derfor er det faktisk befriende å finne dokumenter som viser at enkeltmennesker, slik som lagmann Mandrup Pedersen Schønnebøl, kunne ta til motmæle mot heksehysteriet i nord. Enkeltmennesker som hadde rettsinnsikt, kunnskap, myndighet og ikke minst kraft til å stå fram, forsvare og frikjenne mistenkte trollkvinner. Schønnebøl gir håp og viser vei ut fra en av de verste kvinneforfølgelsene i norske historie.

Anders introduserer kort «Til Ungdommen»

8. Til Ungdommen Ekstranummer

